

ВІДЗИВ

офіційного опонента проф. Тищенко О. В. про дисертацію
ОРЛЕНКО ОКСАНИ ВОЛОДИМИРІВНИ

«Семантичні відношення у прийменникових системах української, сербської, англійської мов», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 — загальне мовознавство

Однією з фундаментальних проблем сучасного мовознавства є взаємодія мови і культури, мови і народної психології на перетині когніції і комунікації, що передбачає виявлення базових закономірностей моделювання лінгвоментального простору певної мови, виявлення міжкультурних відмінностей лексико-семантичних систем, дослідження сутнісних основ культурного багатоманіття у єдності архетипного і стереотипного, універсального і національно-специфічного у споріднених і неблизькоспоріднених мовно-культурних лінгвістичних ареалах.

Простір і час, за А. Гуревичем і В. М. Топоровим, становлять універсально-архетипні категорії філософії, феноменології, індоєвропейської космогонії, етнографії, традиційної народної культури, фольклору, обрядовості, які, власне, й стали предметом численних структурно-типологічних й етнолінгвістичних, зокрема й фразеологічних студій (Т. Цив'ян, Т. Яковлева, Т. Радзієвська, Н. Слухай, М. Толстой, С. Толстая (*křiv і його деривати)), польських дослідників А. Поповської-Таборської, Я. Адамовського та ін.

Як слушно зауважує польський дослідник Я. Адамовський, «засади організації простору виникають з характеристики структури людського тіла за трьома осями — *верх* — *низ*, *попереду* — *позаду* і *правий* — *лівий*, де майбутнє пов'язане з ПЕРЕДОМ і ВЕРХОМ, а минуле — із НИЗОМ, з широкою оціночною категоризацією цих понять... Простір має характер сталий і сприймається через категорії людського досвіду; результатом просторових уявлень є не тільки численні абстрактні поняття, а також конкретні об'єкти: цілий світ, й передусім земля...» (J. Adamowski. *Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne*, Lublin: UMCS, 1999. s. 15).

Окремо можна говорити і про ономастичний простір замовлянь, лінгвoseміотичний простір загадок, побажань, ритуалів родинного циклу, фольклорних текстів, календарних обрядів тощо (Т. А. Агапкіна, А. К. Байбурін, В. В. Валенцова, М. В. Жуйкова, О. Л. Левкієвська та ін.). Актуальність таких розробок зумовлена тим, що вони здійснюються з урахуванням структурно-типологічних і когнітивних особливостей зіставлених лінгвокультур та ролі у цьому процесі руху символічних предметів та реалій в мові традиційної народної культури, міфологізованих функцій руху в архетипній моделі світу і акціональному коді культури (С. Б. Адоньєва, М. В. Жуйкова, В. М. Мокієнко, О. Л. Березович).

Зауважимо, що просторові аспекти лексичної семантики і номінації руху в різних лінгвокультурах останнім часом здійснюються і за методикою концептуального аналізу на перетині ціннісних, ментально-когнітивних і

прагматичних ознак мовних знаків. У відомій монографічній розробці волгоградської лінгвоконцептологічної школи («Антология концептов», 2005) представлена стаття Євтушенка О. Н., у якій здійснено моделювання концепту «просторова орієнтація», з'ясовано характер руху об'єктів з огляду на відстань, виділені специфічні ознаки цього концепту в англійській лінгвокультурі та способи його вербального вираження (*up — down, got up from..., flying up to..., віддалення — off away*), виявлено категоризацію внутрішнього і зовнішнього простору — *into, inside, outside* в напрямку вихідний / кінцевий пункт, поверхня тощо.

Аналіз внутрішньопольових семантичних зв'язків дає змогу В. Г. Гаку виділити в межах семантичного поля простору кілька структурних складників: 1) типи простору і його вимір в координатах *точка — лінія — поверхня — обсяг*; 2) організація простору — опозиції: *центр / периферія, відкритий / закритий простір*; 3) позиції об'єктів, їхня просторова співвіднесеність (відносний простір): *близько / далеко; справа / зліва* і т. ін.; 4) напрямок, орієнтація, координати; 5) міра довжини, відстань, поверхня, обсяг; 6) сприйняття простору: вид, аспект, кут, точка (зору), підхід.

До того ж Т. Цив'ян продемонструвала на балканському фольклорному матеріалі, що архаїчний Універсум будь-якої культури, чи, за її термінологією, архетипової моделі світу, визначається двоїстими протиставленнями (опозиціями) ПОПЕРЕДУ – ПОЗАДУ, ПОРОЖНЄ – ПОВНЕ, ВНУТРІШНІЙ – ЗОВНІШНІЙ, ВЕРХ – НИЗ та ін. аксіологічними (оціночними) просторовими уявленнями, які відображають стереотипи повсякденної (побутової), етикетної чи ритуальної поведінки людини.

Дисертаційне дослідження Орленко О. виконане саме в такому антропоцентричному річищі і становить комплексну рефлексію семантичних систем прийменників у когнітивному аспекті, з'ясування механізмів їх просторової концептуалізації в межах образних схем, висвітлення напрямків профілювання, трансформації й аксіологізації їх семантики й розбудову на цьому тлі своєрідних полів прийменникових систем з огляду на ядерну і маргінальну (периферійну) зону їх функціонування з позиції співвідношення з екзистенційними, квантитативними, темпоральними, локативними та ін. показниками.

Такий підхід вимагав залучення арсеналу когнітивної лінгвістики та теорії концептуального аналізу, зокрема теорії профілювання, опрацьованої у когнітивній граматиці (Р. Ленекер), семантиці і тексті (Є. Бартмінський), концептуального простору (Л. Талмі) у поєднанні із традиційними методами структурної лінгвістики (особливо при визначенні лексико-граматичної належності прийменників як перехідної граматичної категорії чи класу слів та їх дистрибуційних зв'язків з відповідними об'єктними поширювачами, кваліфікаторами і конкретизаторами), внутрішньої та зовнішньої реконструкції мовних фактів.

Дисертантка намагається дати відповідь на питання: як входять у культурний семіозис морфосемантичні елементи й категорії в статичній і

динаміці, просторі і часі, синхронії і діахронії, в які вербальні, ментально-символічні, акціональні, профілі і зони вони оформлені в межах англійської, української та сербської прислівникових систем, як трансформується первісне значення прийменника у фразеосистемі відповідної мови, яких оцінок набуває функціонування прийменників у тих чи інших культурних контекстах і ситуаціях, фразеологізмах, стійких сполуках, ідіомах та метафорах різних типів, зокрема й концептуальних метафоричних і метонімічних транспозиціях.

Таким чином, **актуальність** дисертаційної праці О. В. Орленко визначається «вічною» значущістю просторових категорій у мові та культурі, якими є просторова семантика прийменників як особливого класу слів, розгляданого дисертанткою з позиції функціональної та когнітивної граматики, семантики і номінації у їхньому тісному поєднанні і взаємопроникненні. Позаяк їх структурна і концептуальна організація, як переконливо доводить О. Орленко, має у цій роботі системно-синхронний вияв (парадигматичний і синтагматичний), то, будучи розглядуваними у міжмовній перспективі зіставлення крізь призму їх еквівалентності/нееквівалентності ці категорії слів набирають суттєвої типологічної зорієнтованості.

З огляду на сказане **наукова новизна** дисертаційного дослідження полягає насамперед у тому, що авторці вдалося виробити і запропонувати науковій спільноті оригінальну методикку когнітивного аналізу прийменникових еквівалентів слова у синхронно-типологічній перспективі, яка може бути поширеною на опрацювання інших перехідних лексико-граматичних мовних явищ (прислівникових, сполучникових, вигуківих конструкцій тощо), на основі застосування якої О. Орленко вдалося встановити універсальні просторові концептуальні зв'язки і ментально-когнітивні схеми прийменникових кореляцій слова у розгляданих мовах шляхом профілювання відповідних образних ознак (просторових, часових, абстрактних). А це в свою чергу дало змогу простежити не тільки ізоморфні та відмінні ділянки когніції і функціонування (*траєктор* — *орієнтир*), але й з'ясувати позиції семантичного синкретизму і накладання, «явище перетину класів» (Н. Ю. Шведова) прийменників, коли актуалізуються кілька дифузних семантичних концептосфер (у разі, коли дві образні схеми актуалізують семантику одного прийменника). На нашу думку, окремі положення новизни і власного внеску варто було б прописати детальніше і глибше з огляду на складний когнітивно-семантичний феномен, обраний об'єктом аналізу.

Центральна проблема, яку намагається розв'язати дисертантка в основній частині роботи, виявити закономірності системного побутування й семантичної організації плану вираження у парадигматичному і синтагматичному аспекті прийменників як міжрівневих одиниць, саме існування котрих як універсального для мов явища є закономірним проявом динаміки системно-мовних процесів і представити образні схеми та профілі

цієї категорії слів за такими ознаками, як ПОВЕРХНЯ, ШЛЯХ, ЛОКУС і т.ін.

Як видається, вищезазначене зумовлює і **теоретичну загально-мовознавчу цінність** презентованої роботи, у межах котрої постулюється, як вже зазначалось, новітній системно-динамічний підхід до вивчення перехідних лексико-граматичних явищ, який може бути реалізованим на матеріалі інших неспоріднених і навіть генетично віддалених мов світу і таким чином сприяти, з одного боку, становленню ще не існуючої загальної теорії проміжних стратумів мови, а з іншого, стати підґрунтям для подальшого теоретичного й практичного опрацювання універсальних для всіх мов спеціальних словників еквівалентів (пор. праці А. Лучик, «Словник еквівалентів слова» тощо).

Достовірність і об'єктивність отриманих результатів значною мірою підтверджується опрацюванням авторитетних підкорпусів художніх текстів у Корпусі текстів української мови (КТУМ), Корпусі сучасної сербської мови (Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, KSSJ 2013), Британському національному корпусі (British National Corpus, Brigham Young University, BYU-BNC), двомовних, тлумачних, етимологічних та деяких спеціальних словників. Нагромаджений емпіричний матеріал узагальнено у таблицях і додатках. Прикметно, що авторкою зафіксовано найновіші тенденції на цій мовній ділянці, адже до аналізу залучено найновіші корпуси. Прикметним є і те, що лексико-семантичне і когнітивне зіставлення сербської граматичної системи з англійською здійснюється чи не вперше, позаяк міжмовних порівнянь англійської та української мови на різних мовних зрізах у сучасному українському мовознавстві є чимало. Для коректного розв'язання поставленої задачі авторка використовує **низку методів**, у якій поєднуються традиційні загальнонаукові описовий і зіставний, структурні методи: моделювання, дистрибутивного і компонентного аналізу.

На жаль, кількісні показники (кількість проаналізованих одиниць в кожній мові зокрема відсутня), що до певної міри утруднює верифікацію нагромадженого фактажу.

Дисертаційне дослідження є композиційно струнким, складаючись із трьох розділів.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади дослідження прийменникових систем»** дисертантка зупиняється на висвітленні основних теоретичних настанов свого дослідження, які стосуються визначення лінгвістичного статусу прийменників у різних лінгвістичних традиціях, тобто подає погляди представників різних шкіл на напрямків на прийменник як лексико-граматичний клас слів (праці О. Пешковського, В. Виноградова, О. Потєбні), висвітлює історіографію питання в українському, польському та сербському мовознавстві, аналізує ідеї представників дескриптивної лінгвістики тощо), подає їх поділ на первинні і вторинні, представляє функції прийменників, зокрема синтаксемотворчу (формувальну), переосмислює творчу спадщину когнітивістів, зокрема того, що стосується теорії

концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера, звертаючись до окремих аспектів теорії блендінгу (тріада *ментальний простір — протосцена — фізичний об'єкт*). Дискусійне питання щодо місця прийменників в семантико-граматичній системі мови розв'язується послідовно з огляду на здобутки представників функціональної граматики та структурно-семантичного підходу (як службове слово, аналітична морфема, маркер реляційної семантики і / або синтетична релятивна морфема).

Особливо значущим у рамках першого розділу виступає підрозділ 1.2., де прийменники розглянуто у когнітивному річищі у тісному поєднанні з ідеями представників когнітивної граматики крізь призму прототипної семантики (принципова полісемія А. Тайлера і В. Еванса) та явища категоризації мовних об'єктів. Особливо ретельно дисертантка розглядає прийменники в працях Дж. Лакоффа, К. Бругман, Р. Пшибильської, Д. Кліковац, А. Дж. Ченкі, В. Еванса, А. Тайлера, Л. Шарич з огляду на категорії полісемії, ментальних репрезентацій, гештальтів, зокрема й на шляху зміни їх значення від конкретного до абстрактно-метафоричного.

На особливу увагу тут заслуговує обґрунтування термінів *траєктор* і *орієнтир*, уведені для топологічного розуміння просторових понять Р. Ленекером і розвинуті в працях Л. Талмі, А. Ченкі, *семантична мережа* і *протосцена* (пор. терміни інших дослідників *об'єкт локалізації* і *локалізатор* (Д. Кліковац). Цей підрозділ стає тим когнітивно-епістемологічним і методологічним підґрунтям, на якому надалі розбудовується власний дослідницький фрейм (**2 розділ роботи «Образна схема як підґрунтя семантики прийменників»**), який формують відповідні когнітивні моделі прийменників, котрі у подальшому розгортанні роботи послідовно втілюються у відповідних вербалізаціях просторового значення і профілюванні відповідних концептуальних схем (ВМІСТИЩЕ, ПОВЕРХНЯ, ШЛЯХ, ПЕРЕШКОДА), в центрі яких перебувають просторові опозиції різних типів.

Їхнє концептуальне наповнення отримує профілювання у двох аспектах: на рівні первинної просторової інтеграції і реконструкції первісних мотиваційних домінант й ознак прийменників (з урахуванням їх реконструкції, етимології) і мовної репрезентації часу, і на рівні концептуальної метафори і метонімії, семантичної аналогії.

Далі розглядається семантико-граматичне наповнення кожної із згаданих образних ментальних схем відповідними класами прийменників *в (у, уві) — in — u; на — na — on; через, крізь — preko, kroz — through, across*. з огляду на модифікацію і функціонування стрижневих категорій просторової семантики ТРАЄКТОР—ОРІЄНТИР—ПРОТОСЦЕНА—ЛОКУС (МІСЦЕ)—ЗАСІБ ПЕРЕСУВАННЯ. Таке поєднання концептів траєкторії та мети, виражені через зв'язок з відповідними актантами і синтаксичними формами імен, що поєднуються з прийменниками, необхідні для того, щоб реконструювати відповідні ділянки розбудованих семантичних мереж, а також представити образні схеми і профілі аналізованих одиниць з огляду

на їхні дистрибутивні можливості (сполучуваність), з якими ці прийменники поєднуються і, по-друге, визначити семантичні профілі руху і мети, задані акціональними структурами — дієсловами та зв'язаними з ними об'єктами дії (пор. КАДР і КОНВЕРТ як онтологічно і метафорично різні вмістища, РУКА як умістище).

В такий самий спосіб розглядаються й інші ментальні моделі прийменників за наскрізними категоріями МІСЦЕ — ЧАС — АБСТРАКТНИЙ ПРОСТІР при позначенні подій, станів, інших ментальних понять і т. ін., при цьому береться до уваги і параметризація об'єкта — ГЛИБИНА (фізична і метафорична), ПРІРВА, ПЕРЕШКОДА, ДУМКА — ЦЕ ПРЕДМЕТ і переносні значення, пов'язані із соматичним кодом.

Цікавими є висновки дисертантки щодо профілювання в різних контекстах ПЕРЕШКОДИ і зв'язаних з нею об'єктів (світла, звуку, артефактів, господарських об'єктів, розвиток значення причини у слов'ян або 'завершення', 'виснаження' — в англійській, ОТВІР в орієнтирі як ізоморфна ознака для усіх мов).

Зауважимо у підсумку, що такий тонкий семантико-когнітивний аналіз прийменників у типологічній орієнтації на відповідні універсальні і ключові концептуальні профілі спрямовано на виявлення національно-культурних і ідіоетнічних маркерів кодування просторового значення на тлі спільних ознак і концептуальних доменів (сприйняття об'єкта, пор. сценарій світла або його відсутність, темряви, перешкоди на шляху, які можуть концептуалізуватися як умістище).

В подальшому зазначені концептуальні домени дисертантка переносить на розгляд образних схем і профілів, представлених у фраземах і стійких сполуках слів з ідеєю віддаленості чи близькості об'єкта (ознаки ПОВЕРХНЯ, протиставлення *далеко* — *близько*), концептуальних метафор на кшталт ЧАС — РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ (пор. модель 'ніколи не відбудеться щось' типу *na шапкобрання*, *na konjski veligdan*), ПОГЛЯД — ЦЕ РУХ.

У третьому розділі «**Прийменникові опозиції в українській, сербській та англійській мовах**» увагу зосереджено на семантичному наповненні і концептуалізації просторового значення прийменників крізь призму таких семантичних протиставлень як ПОПЕРЕДУ—ПОЗАДУ, НАД—ПІД, ВІД—ДО тощо та з огляду на ментальну категоризацію згадуваних вихідних образних схем, що становлять стрижень вихідної концепції авторки. Авторка звертає увагу на бінарні кореляції на горизонтальній і вертикальній осі (в англійській мові по дві (*before / in front of* ↔ *after / behind*), в сербській одна (*pred (preda) / ispred* ↔ *za*); динамічність—статичність), і на синонімічні варіанти прийменників у зіставляваних мовах, виявляє на цьому тлі відмінності у категоризації окремих семантичних кореляцій прийменників. Члени зазначених бінарних опозицій, як слушно зауважує дисертантка, виявляють семантичну похідність й оцінну маркованість, при цьому більш вербалізованими і

розгалуженими семантично і вербально виявляються негативно марковані члени протиставлення, які здебільшого кодують і профілюють семантику ПЕРЕШКОДИ, але виражають її по-різному ('мета', 'належність', 'порівняння') тощо.

У **висновках** подано результати проведеного дослідження, які висвітлено досить повно з урахуванням поставлених цілей і завдань. Автореферат та публікації вповні відбивають загальний зміст, структуру та концептуальні положення дисертації, її теоретичні і практичні здобутки.

Попри докладність аналізу та результативність отриманих висновків у межах поставлених завдань дослідження Орленко Оксани Володимирівни містить окремі **дискусійні моменти**, звернемо увагу між іншим на такі.

1. При аналізі кластеру зі схемою (с. 146–152) абсолютно відсутні англійські приклади. Чи означає це, що кластер є лакунарним? Ймовірно, що ті ж самі семантичні відношення в англійській мові передаються за допомогою інших прийменників.
2. Недостатньо обґрунтованою видається нам постульована авторкою часткова синонімія пар *above*↔*below* і *over*↔*under* (на с. 164) в англійській мові. Якщо *above* та *over* ще можемо вважати частковими синонімами, то пара *below* та *under* має чітку семантичну відмінність.
3. На нашу думку, слід було б чіткіше розмежувати вживання прийменників *в* (*y*) і *на* у локативному значенні, коли траєктор перебуває всередині орієнтира на зразок: *в універмазі*, *в суді* та *на фабриці*, *на заводі* й под.
4. Виникає питання: що саме авторка бере в основу своєї роботи (особливо це стосується *3 розділу дисертації*), семантичні відношення чи еквіваленти у трьох мовах? Якщо в основі є семантичні відношення, варто було б дослідити, наприклад, яким чином реалізується сема 'наближення' у трьох мовах, тобто проаналізувати всі вербалізатори цієї семи. Складається враження, що іноді авторка прив'язувався лише до певних еквівалентних прийменників у трьох мовах (наприклад, укр. *до*, серб. *do* та англ. *to*, не розглядаючи всю глибину вираження семантичних відношень.
5. Не завадило б більш детально зупинитися на культурно-міфологічних витоках стійких висловів, пов'язаних з локалізацією віддаленого простору *на краю світу*, *у дідька / чорта на рогах*, *у чорта на болоті*, *na kraju sveta*, (с. 123), що мають виразне фольклорне походження. Те ж саме стосується культурно-символічної маркованості значення ніколи, виражене стійкими формулами на зразок *na konjski veligdan*, *na Durin retak*, *на Миколи та й ніколи*, тут варто було б звернути увагу на національно-культурну маркованість онімів, хрононімів і предметної символіки реалій.
6. Як зазначалось, рубрику «новизна роботи» треба було б випнути, прописати більш детально з урахуванням здобутків, представлених у висновках і концептуальних положеннях дисертації.

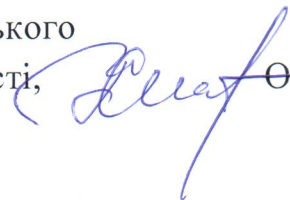
Попри висловлені зауваження і побажання дисертація Орленко Оксани Володимирівни «Семантичні відношення у прийменникових системах української, сербської, англійської мов» бути кваліфікована як ґрунтовне й новаторське дослідження, яке є суттєвим внеском у когнітивну та зіставну семантику мовних одиниць з огляду на виявлені лінгвоконцептуальні, психологічні, ціннісні й комунікативно-прагматичні параметри моделювання просторової семантики прийменників у неблизько споріднених мовах. Робота може бути корисною для розробки проблем ономазіології й теорії номінації, а також порівняльно-історичного і типологічного мовознавства. Отримані результати можуть прислужитися для опрацювання проблем зіставної граматики різних іноземних мов, морфології та синтаксису, семіотики, лінгвокраїнознавства, теорії та практики перекладу. Фактаж дисертації може стати базою для укладання словників еквівалентів, двомовних фразеологічних та спеціальних граматичних словників тощо.

За актуальністю розв'язаної наукової проблеми, обсягом дослідження, науковим рівнем і практичною цінністю отриманих результатів дисертаційна робота Орленко О.В. повністю відповідає пунктам 9,10,12,13 "Порядку присудження наукових ступенів"(Постанова Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р.) до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Сказане дає підстави вважати, що Орленко Оксана Володимирівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри технічного перекладу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор філологічних наук, професор

 О.В.Тищенко

Пізнає засаду

Учений секретар

А.Д.Шурик